

ԳԱԳԻԿ ԽԱՆԴԱՆՅԱՆ

Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր, արդարադատության խորհրդի անդամ

ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՍՈՑԻԱԼ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Իշխանության ֆենոմենը մարդկային հասարակության անբաժան հատկանիշն է: Առանց իշխանության չի կարող գոյություն ունենալ քիչ թե շատ կազմակերպված մարդկային հասարակություն: Իշխանությունը մարդկային համակեցության հիմնային բնութագրիչն է, որին առնչվում ենք կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում¹: Հետևաբար, իշխանությունը ցանկացած սոցիալական համակարգի կենսագործունեության անհրաժեշտ տարրն է և այդ կենսագործունեության հիմնական պայմանը:

Իշխանության, այդ թվում պետական իշխանության առանձնահատուկ տեսակ է դատական իշխանությունը: Դեռ ավելին, ըստ Աստվածաշնչի, դատական իշխանությունն առաջնային է՝ թագավորական իշխանությունից. «Օրենքները» սահմանելուց հետո Աստված հիմնադրում է դրանց պահպանության համար դատական իշխանությունը, որը նախորդում է նույնիսկ թագավորների իշխանությանը: Դատավորաց դարաշրջանի սկիզբը Աստվածաշնչում ներկայացված է որպես Աստծո նախախնամության ակտ. «Տերը նրանց համար դատաւորներ կարգեց» (Գառ. 2:16): Սկզբնական փուլում դատական գործառույթը դրված էր Մովսեսի վրա, չնայած արդարադատության իրականացման գործում մասնակցում էին նաև քահանաները: Դատական իշխանության առկայության մասին են վկայում Աստվածաշնչի հետևյալ դրույթները. «Ընդ Տեր Աստծու քեզ տուած բոլոր քաղաքներում ըստ ցեղերի դատաւորներ ու օրենսգետներ կը կարգես, որպէսզի ժողովրդին դատեն արդար դատարանով» (Երկր. Օր. 16:18), «Նա դատաւորներ կարգեց Յուդայի երկրի բոլոր քաղաքներում, ամեն մի ամրացուած և քաղաքաում» (Բ Մնաց. 19:5), «Օրենսգետներ և դատաւորներ նշանակիր, որպէսզի նրանք դատեն Գետի այն կողմում գտնուող ամբողջ ժողովրդին» (Բ Եզր. 7:25) և այլք²:

Համաշխարհային իրավագիտության

պատմության մեջ դատական իշխանության սոցիալական նշանակության մասին առավել խորությամբ և փաստարկված դատողություններով աչքի է ընկնում Շ. Մոնտեսքիոն: Մոնտեսքիոյի մոտ դատական իշխանության վերաբերյալ նույնպես հետաքրքիր գաղափարներ կան. «Երեք իշխանությունների միջից, որոնց մասին մենք խոսում էինք վերը, դատական իշխանությունը հայտնի իմաստով, կարծես թե ամենևին էլ իշխանություն չէ: Սա ավելի շատ երաշխիք է, քան քաղաքական իշխանություն՝ բացառությամբ ԱՄՆ դաշնային դատարանի, որն իրավունք ունի պաշտպանելու սահմանադրություն՝ չկաշկանդվելով ամեն տեսակի օրենքներից, որոնք կարող է ընդունված լինեն ի խախտումն երկրի գերագույն օրենքի»³:

Սակայն Մոնտեսքիոն դրանով չի բավարարվում և նշում է, որ մարդու ազատության երաշխիքը դատական իշխանության անկախությունն է. «Ազատություն չի լինի նաև այն դեպքում, երբ դատական իշխանությունը տարանջատված չէ օրենսդիր և գործադիր իշխանություններից: Եթե այն միաձուլված է օրենսդիր իշխանության հետ, ապա քաղաքացիների կյանքն ու առողջությունը կհայտնվեն կամայականության իշխանության ներքո, քանի որ դատավորը կլինի նաև օրենսդիր: Եթե այն միաձուլված է գործադիր իշխանության հետ, ապա դատավորը կլինի նաև օրենսդիր: Եթե այն միաձուլված է գործադիր իշխանության հետ, ապա դատավորը կեղեքիչ դառնալու հնարավորություն է ստանում: ... Թուրքերի մոտ, ուր այս երեք իշխանությունները միաձուլված են սուլթանի անձում, սարսափելի բռնապետություն է տիրում»⁴: Կյանքն ապացուցեց մեծ մտածողի իրավացիությունը: Այսօր էլ Շ. Մոնտեսքիոյի գաղափարներն արդիական են, և նորանկախ պետությունները պետք է որ հետևեն դրանց՝ դատական իշխանություն ձևավորելիս:

Մոնտեսպիոն դեմ էր միանձնյա դատավորի ինստիտուտին: Այս խնդրին նա նվիրել է առանձին ենթագլուխ՝ «Միանձնյա դատի մասին», որտեղ նշում է. «Այդպիսի դատավոր հնարավոր է միայն բռնատիրական պետության մեջ: Հռոմի պատմությունից մենք տեսնում ենք, թե ինչ աստիճանի կարող են հասնել միանձնյա դատավորի չարաշահումները»⁵:

Քննարկվող հարցի տեսանկյունից, Մոնտեսպիոյի ուսմունքը հանգում է այն եզրակացության, որ անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որպեսզի անմեղ անձը չդատապարտվի. «Եթե պաշտպանված չէ քաղաքացիների անմեղությունը, ապա պաշտպանված չէ նաև ազատությունը»⁶:

Ահա թե ինչու Մոնտեսպիոն դատավորի անկախության հիմնական երաշխիքը տեսնում էր նրան ցմահ նշանակելու մեջ⁷, ինչպես նաև գտնում էր, որ «տեղեկություններ այն լավագույն կանոնների վերաբերյալ, որոնցով անհրաժեշտ է ղեկավարել քրեական դատավարության ընթացքում, և որոնք արդեն ձեռք են բերվել մի որոշ երկրներում, պետք է յուրացվեն մյուսների կողմից, մարդկության համար ավելի կարևոր են, քան որևէ այլ բան աշխարհում»⁸:

Հետսոցիալիստական իրավաբանական գրականության մեջ դատական իշխանության՝ որպես պետական իշխանության ինքնուրույն ճյուղի մասին խոսեցին XX դարի 90-ական թվականներից սկսած⁹:

Դատական իշխանության մասին հետխորհրդային գրականության մեջ ազատական - իրավաբանական գաղափարները միայն 20-րդ դարի երկրորդ կեսերից սկսած օրենսդրորեն ամրագրվեցին ներպետական իրավունքում և միջազգային իրավական փաստաթղթերում, իսկ դրանց իրական կենսագործունեությունը առաջին հնարավոր է միայն արևմտյան երկրների դատաիրավական համակարգերում¹⁰:

Տեսական գրականության մեջ «դատական իշխանություն» սոցիալ-իրավական երևույթի էության և բովանդակության վերաբերյալ հստակ և միատեսակ մոտեցում չկա: Նույնիսկ հաճախ «դատական իշխանությունը» փորձում են պարզաբանել «դատարան», «արդարադատություն», «դատական համակարգ» հասկացությունների միջոցով¹¹:

Այսպես, դեռևս XX դարի սկզբին հայտնի ռուս դատավարագետ Ի. Յա. Ֆոյնիցկին նշել է, որ «Դատարանն անաչառ միջնորդ է երկու շահագրգիռ անձանց (կողմերի) միջև վեճի կապակցությամբ»¹²: Դրա հետ մեկտեղ նա ընդգծում էր, որ «դատարանը ծառայում է ոչ թե առանձին անձանց, առանձին հասարակական խմբերի կամ առանձին գերատեսչությունների շահերի, այլ ընդհանուր պետական շահերից բխող արդարադատության համար»¹³: Եվ քանի որ «բոլոր դատական որոշումները կայացվում են պետության անունից»¹⁴, հետևաբար «արդի պետական կարգում դատարանը պետական իշխանության գործառույթ է»¹⁵:

Այստեղ տեսնում ենք, որ հայտնի գիտնականը միմյանց է խառնում «դատարան», «արդարադատություն», «պետական իշխանության գործառույթ» հասկացությունները:

Հիշյալ հեղինակի ժամանակակից մեկ այլ ռուս հայտնի դատավարագետ Ս. Ի. Վիկտորսկին առավել համարձակ մոտեցում է դրսևորում դատական իշխանության հասկացության սահմանման հարցում: Իր «Ռուսական քրեական դատավարություն» գրքում, հեղինակը մի ամբողջ բաժին է նվիրել դատարանակազմության հիմնախնդիրներին, իսկ առաջին ենթագլուխը՝ «Դատական իշխանությունը և նրա առանձնահատուկ գծերը» վերտառությամբ, սկսվում է պետական մարմինների համակարգում դատական իշխանության տեղի որոշարկմամբ: Հեղինակը գտնելով, որ «օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների հետ մեկտեղ դատական իշխանությունը կազմում է գերագույն իշխանության մասերից մեկը»¹⁶, սակայն այն «ենթաօրենսդրական մարմին է, քանի որ դատարանի խնդիրն է օրենքի կիրառումը պետության կողմից պաշտպանվող բարիքների և շահերի ոտնահարման դեպքում՝ օրենքով սահմանված կարգով»¹⁷:

Այսպիսով, Ս. Ի. Վիկտորսկին դատական իշխանությունը դիտում է ոչ թե առանձին և անկախ պետական իշխանության ճյուղերից մեկը, այլ գերագույն (միապետի) իշխանության ներքո և նրանից պատվիրակված լիազորությունների սահմանում գործող դատական մարմինների համակարգ:

Դատական իշխանության նկատմամբ համանման տեսակետի էին նաև նախահեղափոխական շրջանի գրեթե բոլոր գիտնական իրավաբանները¹⁸:

Նորագույն գրականության մեջ դատական

իշխանության վերաբերյալ միասնական տեսակետ գոյություն չունի: Հաճախ, դատական իշխանությունը նույնացնում են դատարանի, կամ դատական մարմինների համակարգի, կամ էլ արդարադատության հետ¹⁹:

Ինչպես իրավագիտքեն նշում է պրոֆեսոր Բ. Ա. Ստրաշունը, դատական իշխանությունը, ընդհանուր առմամբ մի գործիք է, որի միջոցով իրավունքն ազդում է հասարակական հարաբերությունների վրա²⁰:

Գործող ազգային օրենսդրությունը չի նախատեսում «դատական իշխանություն» սոցիալական երևույթի հասկացությունը: ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է. «Պետական իշխանությունն իրականացվում է Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման հիման վրա», իսկ Սահմանադրության 6-րդ գլուխը՝ «Դատական իշխանություն»-ը, նույնպես չի բացա-

հայտում այդ երևույթի հասկացությունը և էությունը: Միայն նշված գլխի 91 հոդվածն ամրագրում է դատարանի հիմնական գործառնություններից մեկը՝ արդարադատության իրականացումը. «Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատությունն իրականացնում են միայն դատարանները՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան:

Դատարանի վերջնական ակտերն ընդունվում են Հայաստանի Հանրապետության անունից»:

Դատական իշխանությունը՝ որպես սոցիալ-իրավական ինստիտուտ, իրեն բնորոշ հատուկ ընթացակարգով կոչված է պաշտպանելու մարդու, հասարակության և պետության իրավունքներն ու օրինական շահերը: Ժողովրդավարական պետությունում և քաղաքացիական հասարակությունում դատական իշխանությունը նաև պետք է երաշխավորի իրավունքի գերակայությունը:

¹ Տե՛ս Платонов Ю.П. Технология власти. Том 1. Санкт-Петербург, 2010. С.15-17.

² Սահմանադատական Բարենбойմ Петр. Первая Конституция мира. Библейские корни независимости суда. М., 1997.

³ Տե՛ս Монтескье Ш. Избранные произведения. М., 1955. С. 160-161.

⁴ Տե՛ս նշված աշխ., էջ 157:

⁵ Տե՛ս նշված աշխ., էջ 85:

⁶ Տե՛ս նշված աշխ., էջ 188:

⁷ Տե՛ս նշված աշխ., էջ 188:

⁸ Տե՛ս նշված աշխ., էջ 188:

⁹ Տե՛ս Судебная власть - начало пути. „Советское государство и право“. N10. 1991. С. 139-146; Алексеева Л. Б. Судебная власть в правовом государстве: М., 1991; Концепция судебной реформы в Российской Федерации. М., 1992.

¹⁰ Տե՛ս Колосапов М. Ф. Суд в системе государственной власти Российской Федерации (конституционные аспекты). Диссертация ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001; Абросимова Е. Б. Судебная власть: конституционно-правовой аспект. Диссертация ... канд. юрид. наук. М., 1991.

¹¹ Տե՛ս Колоколов Никита Александрович. Судебная власть как общеправовой феномен. Автореферат дисс. ... док-ра юрид. наук. Владимир, 2006. С.18; Судебная власть. под ред. И. Л. Петрухина. М., 2003. С. 27-39.

¹² Տե՛ս Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. СПб., 1996. Том 1. С. 7.

¹³ Տե՛ս նշված աշխ., էջ 8:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁶ Տե՛ս Викторский С. И. Русский уголовный процесс: учебное пособие. М., 1997. С. 84.

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 85-86:

¹⁸ Տե՛ս Кокешкин Ф. Ф. Лекции по общему государственному праву. М., 2004. С. 184-186; Комляревский С. А. Конституционное государство. Юридические предпосылки русских Основных Законов. М., 2004. С. 193-208; Чичфин Б. Н. Общее государственное право. М., 2006. С. 61-63, 335-341; Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. СПб., 2004. С. 296-300 և այլն:

¹⁹ Տե՛ս Конституционное право. Учебник. М., 2003. С. 350.

²⁰ Տե՛ս Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть. Учебник для вузов. Рук. и отв. профессор Страшун Б.А. 4-е издание, обновленное и доработанное. М., 2005. С. 45.